

عمارت گنج آباد

یادگاری از خانه‌های اربابی دوره قاجار در منطقه انگوران

ابوالفضل عالی^۱

چکیده:

در میان بافت مسکونی برخی از روستاهای قدیمی استان زنجان، ساختمان‌هایی بزرگ و متفاوت با دیگر بناها وجود دارد که به خانه‌های اربابی معروف هستند. این بناها عموماً به مالکان و زمین‌داران و نمایندگان هیات حاکمه که در تاریخ دوره‌ی اسلامی ایران به ارباب یا خان معروف بودند، تعلق داشته است. خانه‌های اربابی در واقع محل زندگی خوانین و خانواده‌های آنها و در مواقعی محل رسیدگی به امور روستا بوده است. امروزه تعداد اندکی از خانه‌های اربابی سالم باقی مانده و مورد استفاده قرار می‌گیرند و بیشتر خانه‌ها به دلیل رها شدگی، به صورت مخروبه و نیمه‌ویرانه در گوشه و کنار روستاها دیده می‌شوند. خانه‌ی اربابی گنج آباد یکی از عمارت‌های اربابی روستایی بسیار مهم و ارزشمند دوره‌ی قاجار است که به صورت مخروبه در روستایی به همان نام در منطقه‌ی انگوران قرار گرفته است. علاوه بر ساختار معماری سنتی و نقشه‌ی شگفت‌انگیز بنا، تزئینات متنوع به کار رفته در بخش‌های مختلف، این عمارت را در زمره‌ی یکی از ارزشمندترین ساختمان‌های تاریخی روستایی قرار داده است.

۱. دکترای باستان‌شناسی، کارشناس اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان زنجان، عضو انجمن دوستداران تاریخ و فرهنگ زنجان aaliabolfazl@gmail.com

واژگان کلیدی:

گنج‌آباد، عمارت اربابی، معماری سنتی.

مقدمه

خانه به عنوان محل زندگی و سرپناه دست‌ساز از مهمترین ملزومات زندگی بشر است که پیشینه‌ی آن به حدود ۱۰ تا ۱۲ هزار سال پیش در جهان و حدود ۸۰۰۰ سال پیش در استان زنجان برمی‌گردد. مطابق با مطالعات باستان‌شناسی، خاورمیانه نخستین مکان در دنیا است که ساکنان آن وارد زندگی یکجانشینی شده و با ساخت روستاهای اولیه، زندگی جدیدی را همراه با اهلی کردن گیاهان و جانوران در تاریخ زندگی بشر رقم زدند. ایران با واقع شدن در غرب آسیا و قرار گرفتن محدوده‌ی بسیار مهم موسوم به "هلال حاصلخیزی"^۱ در بخش‌هایی از این سرزمین، از نخستین مناطق جغرافیایی است که تحولات دوره‌ی نوسنگی؛ از جمله یکجانشینی در آن آغاز شد. شواهد به دست آمده از برخی محوطه‌های دوران نوسنگی در غرب، جنوب غرب و فلات مرکزی ایران همچون تپه سراب، تپه آسیاب، گنج دره و محوطه‌های بسیار دیگر از این دوره در بخش‌های مختلف ایران نشان‌دهنده‌ی آن است که ایران نیز همزمان با دیگر مناطق خاورمیانه، ساخت سرپناه و خانه در روستاهای اولیه را آغاز نموده است. احتمالاً انسان‌ها و اقوامی که در حوزه‌ی جغرافیایی

امروزی زنجان زندگی می‌کردند، همزمان با دیگر مناطق ایران با شروع دوره‌ی نوسنگی؛ زندگی یکجانشینی را در بخش‌هایی از این سرزمین آغاز کردند. در بررسی‌های باستان‌شناسی انجام یافته در محدوده‌ی استان زنجان تعداد اندکی محوطه از دوره‌ی نوسنگی شناسایی شده است. معروف‌ترین آنها تپه‌ی خالصه در خرمدره است که مورد کاوش باستان‌شناسی قرار گرفته است. در کاوش تپه‌ی خالصه یکی از قدیمی‌ترین مساکن روستایی مربوط به اواخر دوره‌ی نوسنگی یعنی حدود ۸۰۰۰ سال پیش شناسایی شده است. خانه‌های خالصه همچون دیگر آثار معماری دوره‌ی نوسنگی بسیار ساده و از خشت خام و گل بنا شده بودند (ولی پور ۱۳۸۸). در دوره‌ی بعد یعنی مس و سنگ نیز ساخت خانه‌های روستایی با پیشرفت در نقشه‌های ساختمانی ادامه می‌یابد. در کاوش تپه‌ی سه‌چای در محدوده‌ی شهرستان ایجرود، شواهد گسترده‌ای از زندگی یکجانشینی در یک روستای کوچک دوران مس و سنگی به دست آمد (عالی ۱۳۸۷). در این دوران نیز خشت و گل همراه با اندک قلوه سنگ‌های رودخانه‌ای مهم‌ترین مصالح خانه‌های روستایی را تشکیل می‌دادند. در ادوار بعد نیز شواهدی از ساخت خانه‌های روستایی در دوران پیش از تاریخ و تاریخی استان زنجان به دست آمده است. در واقع بیشتر تپه‌های تاریخی کوچک و بزرگ موجود در استان زنجان، استقرارها و روستاهایی از ادوار مختلف هستند که بخش اصلی بافت آنها را خانه‌های روستا تشکیل می‌دهد. متأسفانه کمبود فعالیت‌های باستان‌شناسی در استان زنجان موجب شده اطلاعات زیادی از روستاها و خانه‌ها از پیش از تاریخ تا دوران قاجار در اختیار نداشته باشیم. لکن

می‌توان حدس زد همزمان با رشد جوامع اولیه، افزایش جمعیت، پیچیده‌تر شدن روابط اجتماعی و اقتصادی و معیشتی ساکنان سرزمینی که امروزه استان زنجان نام دارد، پیشرفت و تنوع در نقشه، مصالح، موقعیت قرارگیری، و شکل‌گیری خانه‌های ویژه به وجود می‌آید. امروزه ما خانه‌های بزرگ و باشکوه روستایی همراه با عناصر وابسته به آنها را که به اربابلیق یا خانئیق معروف هستند، عموماً از دوران قاجار و پهلوی می‌شناسیم و مردم بسیاری از روستاهای زنجان نیز معمولاً محل قدیمی یا خرابه‌های خانه‌های اربابی را در روستاها شناخته و کهنسالان نیز خاطراتی از مالکان خانه‌ها، معماری آنها، حوادث مهمی که در آنها رخ داده و غیره را به یاد دارند.

متأسفانه در دهه‌های اخیر، بسیاری از مالکین خانه‌های اربابی در روستاهای استان، به دلیل مهاجرت به شهرها و گاهی به خارج از کشور، عمارت‌هایی را که گاهی از نظر قدمت، معماری و تاریخ بسیار مهم بوده، رها نموده‌اند. البته رهاشدگی یگانه عامل تخریب خانه‌های اربابی نبوده است. فروش خانه‌ها به روستائیان و بخصوص روستائیان غیربومی که تعلق خاطر چندانی به حفظ و نگهداری چنین بناهای ارزشمندی ندارند و نیز تخریب عمدی برخی خانه‌های اربابی به دلیل تغییر اوضاع سیاسی کشور به ویژه پس از انقلاب اسلامی از دیگر دلایل ویران شدن چنین بناهایی است. خانه‌ی اربابی گنج‌آباد یکی از زیباترین و ارزشمندترین بناهای تاریخی در استان زنجان است که امروزه در گوشه‌ای از روستای کوچک و کمتر شناخته شده‌ی گنج‌آباد در منطقه‌ی انگوران زنجان قرار گرفته است. این بنا که در زمان آبادانی یکی از باشکوه‌ترین خانه‌های اربابی

شمال غرب کشور بوده، امروزه به صورت نیمه ویرانه و مخروبه رها شده است.

خانه‌های اربابی

خانه‌ی اربابی^۱ یک اصطلاح غربی است که معمولاً به محل زندگی طبقه‌ی اعیان اروپایی اطلاق می‌شده است. در ایران نیز برای محل زندگی و انجام امور اداری خان‌ها و طبقه‌ی اشراف در شهرها و روستاها از عنوان عمارت اربابی استفاده شده است. شاید قدیمی‌ترین عمارت اربابی شناخته شده در فلات ایران عمارت حاجی آباد فارس باشد که مربوط به دوره‌ی ساسانی است (Azarnoush ۱۹۹۷). البته برخی عمارات مشابه قدیمی‌تر مربوط به دوران سلوکی و اشکانی در آسیای مرکزی و بین‌النهرین شناسایی شده است.

در استان زنجان شکل‌گیری استقرارهای روستایی و شهری و کوچ‌نشینی تحت عوامل و شرایط مختلفی در طول اعصار و قرون مختلف انجام یافته که موضوع این نوشتار نیست. آنچه مشخص است اینکه بیشتر سکونت‌های شکل گرفته در این ناحیه‌ی جغرافیایی؛ از نوع روستایی است. علی‌رغم شناسایی تعداد فراوان استقرارهای روستایی کوچک در دوران پیش از تاریخ، احتمالاً وجود خانه‌های اربابی روستایی در زنجان را می‌باید از حدود شروع دوران تاریخی داشته باشیم. در دوران تاریخی و اسلامی، با افزایش جمعیت روستایی به دلایل مختلف، و وجود جوامع

به شدت طبقاتی در همه‌ی اعصار، احتمال ساخت خانه‌های اربابی روستایی بسیار زیاد است. چراکه اربابان یا خان‌ها که به نوعی نمایندگان حکومت در روستاها به شمار می‌آمدند، با داشتن ثروت و امکانات زیاد، نیز جدا نمودن خود از دیگر طبقات اجتماعی، امکان ساخت خانه‌های مجلل و متفاوت با دیگر مساکن روستایی را داشتند. همچنانکه این موضوع در شهرها نیز کاملاً رایج بوده و طبق شواهد باستان‌شناسی و متون تاریخی، خانواده‌های اشراف و خوانین در عماراتی بزرگ و باشکوه زندگی می‌کردند. از زمان استقرار دائم اقوام ترک زبان در استان زنجان که طبق بررسی‌های باستان‌شناسی با افزایش جمعیت نیز همراه است، احتمالاً خانه‌های اربابی که خاننیک/ اربابلیق و در مواردی شاهلیق گفته می‌شده در بسیاری از روستاها ساخته شده است. اربابلیق‌ها^۱ معمولاً ساختار بسیار گسترده‌ای در روستاها داشتند و علاوه بر این که محل زندگی خان‌ها، حکام محلی و خانواده‌ی آنها را فراهم می‌کردند، معمولاً شامل فضاهای مختلف دیگری نیز می‌شدند از جمله بخش‌های اداری، محل استراحت خصوصی، محل زندگی خدمتکاران، باغبان‌ها و گله‌داران، اسطبل‌ها و حتی در مواردی باغات را نیز شامل می‌شده است. همانگونه که پیشتر اشاره شد، محدودیت فعالیت‌های باستان‌شناسی موجب شده تا بیشتر اطلاعات ما از اربابلیق‌ها اطلاعات شفاهی و ویرانه‌های خانه‌های اربابی موجود در روستاها باشد. خانه‌های اربابی ارمغانخانه، ینگ‌ی‌کند

۱- سیر تحول خانه‌های اربابی روستایی در زنجان موضوع در دست تهیه نگارنده است و در آینده نزدیک انتشار خواهد یافت.

جامع‌السر، گنج‌آباد از مهمترین خانه‌های اربابی روستایی محسوب می‌شوند.

عمارت اربابی گنج‌آباد

موقعیت

خانه‌ی اربابی گنج‌آباد در روستای گنج‌آباد از توابع بخش انگوران شهرستان ماه‌نشان قرار دارد. روستای گنج‌آباد امروزه یک روستای کوچک با جمعیت اندک است که در یک بخش کوهستانی در منطقه انگوران واقع است. از روستاهای مشهورتر و مجاور گنج‌آباد که بیشتر جمعیت آنها پیروان اهل حق هستند، می‌توان به شیخ‌لر، گلابلو، قلعه‌جوق سادات، میانج، ینگجه اشاره کرد. بقایای خانه‌ی اربابی در بخش شمال شرق روستا، در یک منطقه مرتفع‌تر و مشرف بر روستا واقع شده است. به جز قلعه‌ی عظیم سنگی که در فاصله‌ی اندکی از خانه‌ی اربابی و در غرب آن قرار گرفته، عمارت اربابی از دیگر جهات با مزارع احاطه شده است (شکل ۱). با توجه به نبود آثار دیگر در زمین‌های کشاورزی پیرامون، احتمالاً خانه و قلعه در مجاور روستا و با اندک فاصله‌ی نسبت به بافت مسکونی ساخته شده بود.

پیشینه‌ی پژوهش و قدمت بنا

اگر چه بنای باشکوه گنج‌آباد و قلعه‌ی مجاور آن برای سال‌های متمادی همواره برای مردم منطقه‌ی انگوران شناخته شده بود، لکن تا سال ۱۳۸۰ این بنا در اداره‌ی میراث فرهنگی استان ناشناخته بود. در آن سال که شهرستان ماه‌نشان برای نخستین بار توسط نگارنده مورد بررسی هدفمند قرار گرفت، خانه‌ی اربابی و قلعه‌ی گنج‌آباد به میراث فرهنگی استان زنجان معرفی شد (عالی ۱۳۸۱). از آن سال تاکنون به جز ثبت اثر در فهرست آثار ملی احتمالاً پژوهش دیگری در خصوص باستان‌شناسی، معماری و تاریخ بنا انجام نیافته است (جرجیسی ۱۳۹۷). در خصوص قدمت و تاریخچه‌ی ساخت بنا، به جز شکل معماری و شباهت نقشه و تزئینات بنا به برخی ساختمان‌های دوره‌ی قاجار و اوایل پهلوی، در سردر ورودی بنا کتیبه‌ای وجود دارد که قاجاری بودن آنرا محرز می‌سازد. طبق کتیبه‌ی آجری سردر بنا، تاریخ ساخت بنا هزار و دویست و نود و عدد آخر افتاده است. بنابراین بر اساس سه عدد موجود ساخت بنا می‌باید در بین ۱۲۹۰ تا ۱۲۹۹ هجری قمری باشد. البته با وجود کتیبه‌ی سردر نمی‌توان به طور قطع و یقین تاریخ یاد شده را برای بنا در نظر گرفت، چرا که شواهدی از چند دوره‌ی تعمیراتی در داخل بنا وجود دارد که شاید قدیمی‌تر از تاریخ مذکور باشد و یا اینکه مرمت‌ها مربوط به تاریخی جدیدتر هستند. نکته‌ی مهم‌تر اینکه در سفرنامه‌ی راولینسون افسر و پژوهشگر بریتانیایی در سال ۱۸۳۸ میلادی / ۱۲۵۳ قمری از گنج‌آباد یاد شده است. راولینسون در سفر خود از تبریز به زنجان در سال ۱۸۳۸ میلادی از منطقه‌ی تخت سلیمان به انگوران بازدید نموده و در سفرنامه‌ی خود از گنج‌آباد چنین یاد کرده است: "حکومت در اینجا موروثی است و به یک خانواده‌ی خاص تعلق دارد و حاکم ناحیه با موافقت حاکم ایالت و توسط تهران منصوب می‌گردد. رئیس قبیله به نام گنجعلی‌خان در روستایی به نام گنج‌آباد ساکن است که در فاصله‌ی ۶ مایلی شمال غرب ینگجه قرار دارد و در حال حاضر به عنوان مرکز منطقه محسوب می‌شود (Rawlinson ۱۸۳۹:۵۸)". هرچند راولینسون از سکونت حاکم در گنج‌آباد به عنوان مرکز منطقه صحبت کرده، اما اشاره‌ای به بنای مورد سکونت نکرده است. بنابراین طبق اظهارات راولینسون درباره گنجعلی‌خان در سال ۱۲۵۳ قمری می‌توان گفت احتمالاً بنا ۴۰ سال پس از بازدید راولینسون از گنج‌آباد توسط گنجعلی‌خان یا فرزندانش ساخته شده است. شاید در زمان حضور راولینسون در گنج‌آباد، قلعه‌ی مجاور خانه‌ی اربابی، محل زندگی

حاکم بوده است. در هر صورت درک این موضوع نیاز به پژوهش‌های بیشتر تاریخی و بخصوص باستان‌شناسی دارد. احتمالاً نامگذاری روستا، قلعه و خانه، به حاکم منطقه که گنجعلی‌خان نام داشته باز می‌گردد. این بنا امروزه در میان روستائیان به حسینیّه معروف است. روستائیان گنج‌آباد؛ تنها اتاقی که در بخش شمال شرق مجموعه سالم باقی مانده را تا حدودی پاکسازی نموده و به عنوان حسینیّه از آن استفاده می‌کنند.

معماری

عمارت گنج‌آباد از نظر نقشه و تزئینات از خانه‌های اربابی بسیار مهم استان زنجان است. بنا که امروزه با زمینهای نسبتاً مسطحی در شمال و غرب و شرق احاطه شده، با نقشه مستطیلی و در جهت شمال به جنوب ساخته شده است. بطور کلی ساختار معماری بنا از دو بخش شمالی و جنوبی و حیاط مابین آنها تشکیل شده است (شکل ۲). بخش شمالی حدود یک متر بالاتر از قسمت جنوبی است ولی این موضوع چندان محسوس نمی‌باشد. همچنین ساخت و سازهای جنوب حیاط برخلاف بخش شمالی در دو طبقه احداث شده بود که امروزه طبقه‌ی دوم تقریباً بطور کامل تخریب شده است. طول بنا ۴۴ و عرض آن ۲۵ متر و مساحت فعلی آن ۱۱۳۷ متر است. این خانه هیچگونه دیوار یا حصار دفاعی نداشته و بلندی دیوارهای حیاط آن ۵ متر است. احتمالاً؛ خانه محل سکونت حاکم روستا (گنجعلی‌خان یا فرد دیگری) در زمان صلح و آرامش بوده و در زمان خطر از قلعه - خانه‌ی مجاور استفاده می‌شده است. بر اساس شواهد موجود قلعه‌ی غربی گنج‌آباد

همجوار با خانه‌ی اربابی بوده و بسیاری از بخش‌هایی که می‌توانسته به عنوان متعلقات خانه‌ی اربابی باشد از جمله اسطبل حیوانات، محل زندگی خدمتکاران، اتاقهای متعدد میهمانان و... در درون قلعه جای داشتند (شکل ۳). امروزه بقایای تمامی بخشهای یاد شده در حصار مستحکم سنگی قلعه قابل مشاهده است. عمده مصالح استفاده شده در ساخت خانه، خشت و گل است اما در بخش‌هایی از جمله دیوار حیاط، نمای ساختمان‌های جنوبی، مجموعه‌ی ورودی و ایوان ستوندار شمالی از آجر استفاده شده است. ورودی بنا از سمت جنوب بوده و درست در وسط ضلع جنوبی قرار گرفته است (شکل ۴). ورودی عمارت یکی از زیباترین مجموعه ورودی خانه‌های استان زنجان است که تا حدودی شبیه ورودی مقبره‌ی میرزا مهدی در زنجان و برخی جزئیات آن به ورودی خانه‌های دوره‌ی پهلوی زنجان شباهت دارد. ورودی به شکل یک فضای چند ضلعی است که با آجر نماسازی شده است. این فضا شامل یک ورودی اصلی در وسط ضلع جنوبی و دو ورودی در طرفین که به فضاهای جانبی بخش جنوبی راه می‌یابند. ورودی اصلی که امروزه بقایای درب چوبی آن برج مانده، دارای یک قاب مستطیلی با دو طاق نمای زیبا با قوس کلیل و کلیل و کلاله سه کمانه‌ای بر روی آن است. کتیبه‌ی آجری؛ بالای ورودی و زیر قسمت تخت قوس کلیل اجرا شده است (شکل ۵). همچنین در طرفین ورودی اصلی دو پیر نشین با طاق آجری نیم دایره اجرا شده است. بخش فوقانی همه طاقها دارای تزئینات آجری خفته و راسته است. همچنانکه گفته شد، به جز ورودی اصلی جنوبی، دو ورودی نیز در طرفین مجموعه وجود دارد. این ورودیها هر کدام به دو اتاق تو در تو منتهی می‌شوند که دارای پنجره‌هایی با طاق هلالی رو به سمت جنوب و مشرف به روستا هستند (شکل ۶). بخش فوقانی پنجره‌ها همچون مجموعه‌ی ورودی، دارای تزئینات آجری خفته و راسته هستند. بر اساس شواهد باقیمانده، تمام مجموعه ساختمانی جنوبی دو طبقه بوده است. ورودی اصلی مستقیماً به یک هشتی که سقف آن فرو ریخته باز می‌شود. تمامی اضلاع هشتی به تناوب دارای طاق نماهای با قوس هلالی و جناغی است. در دو سمت شرق و غرب هشتی دو اتاق کاملاً متقارن مشابه اتاق‌های طرفین سردر ورودی ساخته شده است. هشتی از سمت شمال با دو درب به حیاط باز می‌شود. سازندگان بنا، ورود به حیاط را در محور شمالی - جنوب قرار نداده‌اند و بنابراین دید مستقیم از سردر ورودی و هشتی به حیاط وجود ندارد. در کل مجموعه‌ی جنوبی عمارت گنج‌آباد شامل سردر ورودی، هشتی و هشت اتاق مستطیل شکل (۴ اتاق متقارن در هر سمت) است. هر یک از اتاق‌ها تعداد زیادی طاقچه داشته و شومینه‌هایی

نیز در وسط اضلاع دیوارها تعبیه شده است. مصالح استفاده شده در مجموعه‌ی جنوبی، خشت و گل و اندود دیوارها از گچ است. از آجر نیز در نماسازی ورودی و اتاق‌های جنوبی مشرف به روستا استفاده شده است. حیاط خانه که در وسط دو مجموعه شمالی و جنوبی قرار گرفته به شکل مستطیلی است. دیوارهای شرقی و غربی حیاط دارای نمای آجری به شکل ۶ طاق نمای بزرگ و ۳ طاق نمای کوچک با قوس نیم دایره است (شکل ۷). طاق نماها از طریق جرزهای بیرون آمده آجری از همدیگر جدا شده‌اند. بالای طاق نماهای کوچک قابهای مربع شکل ساده کار شده است. تزئینات بخش بالای طاق نماها به شکل آجر چینی خفته و راسته است. بخش پائین دیوارهای هر دو سمت تا ارتفاع حدود ۸۰ سانتی‌متر از آجر سنگی دارد.

مجموعه بناهای شمال حیاط مرکزی، در تراز ارتفاعی اندکی بالاتر از بخش جنوبی ساخته شده است. این مجموعه شامل تعدادی از اتاق‌ها و فضاهای راستگوش بسیار منظم و متقارن است که مشرف به حیاط ساخته شده‌اند. شاید مهمترین بخش مجموعه‌ی شمالی، اتاق مستطیلی شکل مرکزی باشد که با تعدادی از پنجره‌های چوبی طاقدار به یک ایوان آجری ستون‌دار مشرف است (شکل ۸ و ۹). این اتاق از آنجایی که در مرکز مجموعه قرار گرفته و دارای تزئینات نقاشی روی گچ و لمبه‌های چوبی بر سقف است و در جلوی آن ایوان قرار گرفته، به عنوان یک بخش ویژه (شاه نشین) در ساختار معماری خانه می‌تواند مورد توجه باشد. سقف ایوان فرو ریخته و امروزه

بجز دو طاق آجری طرفین آن که به فضاهای مجاور راه می‌یابند، اثری از آن باقی نمانده است. اما طبق شواهد موجود احتمالاً سقف به صورت مسطح و بر روی ستون‌های چوبی استوار می‌شده است. اتاق مرکزی (شاه‌نشین) از سمت جنوب با یک فضای هم اندازه‌ی دیگر مجاور است. حد فاصل دو اتاق بقایای درب و پنجره‌های چوبی باقی مانده است. به جز اتاق‌های مرکزی، چندین فضای راستگوش دیگر در بخش شمالی ساخته شده که همگی از طریق ورودی‌هایی با هم در ارتباط هستند. بیشتر اتاق‌ها تاقچه‌هایی با قوس‌های نیم‌دایره و شومینه‌های دیواری متعددی دارند. همچنین سقف همه اتاق‌ها مسطح و تیرپوش است.

تزئینات

به جز تزئینات آجری ساده‌ای که در برخی از قسمت‌های نمای بنا به کار رفته، نقاشی روی گچ از تزئینات بسیار مهم دیگر این بنا است. بقایای نقاشی‌های گچی که با رنگ‌های متنوعی اجرا شده، در زیر یک لایه‌ی بسیار نازک اندود گچ قرار دارد. احتمالاً در یک مرمت، دیوارهای کل اتاق‌های مجموعه‌ی شمالی و جنوبی با گچ پوشانده شده و بنابراین، نقاشی‌ها در زیر لایه‌ی مذکور پنهان مانده است. در حال حاضر با تخریب و فرسودگی دیوارها، بقایای نقاشی‌ها در قسمت‌هایی از دیوارهای هر دو مجموعه‌ی شمالی و جنوبی؛ بخصوص اتاق مرکزی (شاه‌نشین) از زیر رسوبات بیرون آمده است. لمبه‌کاری سقف یا نقاشی روی چوب از دیگر تزئینات بنا است که بقایای آن در اتاق شاه‌نشین در طرح‌های هندسی و گیاهی و رنگ‌های متنوع دیده می‌شود (شکل ۱۰). احتمالاً سقف فضاهای

دیگر نیز چنین تزئیناتی داشته است. همچنین گچبری‌های ساده‌ای که به شکل طاق نماهای گچی پیرامون شومینه‌ها را دربر گرفته، از تزئینات منحصر به فرد و جالب توجه گنج‌آباد است (شکل ۱۱). هرچند آثار چوبی به کار رفته در بنا تا حدود زیادی فرسوده شده و از بین رفته است لکن تعداد اندک آثار باقی مانده همچون در و پنجره‌های کار شده و یک ستون چوبی کار شده که امروزه در قسمتی از حسینیه قرارداد شده، نشان از تزئینات پرکار به کار رفته در بخش‌های مختلف بنا دارد.

سخن پایانی

ویژگی‌های ارزشمند معماری و تزئینات عمارت گنج‌آباد، این بنا را در ردیف یکی از مهمترین عمارات اربابی استان زنجان قرار داده است. با وجود آنکه امروزه اطلاعاتی از تاریخچه ساخت و ساختار معماری و تزئین بنا موجود است، لکن شناخت بیشتر بنا و بنیان سازندگان آن نیاز به مطالعات بیشتر و تخصصی‌تر دارد. عمارت اربابی و قلعه‌ی مجاور آن سال‌هاست که به صورت مخروبه و رها شده در گوشه‌ای از روستای آرام گنج‌آباد در حال کشیدن آخرین نفس‌های موجودیت خود است. در صورت بی‌توجهی‌های مالکین و مسؤولین، در آینده‌ی نزدیک این یادگار ارزشمند هنر و معماری سنتی استان زنجان برای همیشه نابود خواهد شد.

منابع

- جرجیسی، علیرضا، ۱۳۸۷، پرونده ثبت اثر تاریخی خانه اربابی گنج آباد، آرشیو اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان زنجان
- عالی، ابوالفضل، ۱۳۸۱، گزارش بررسی و شناسایی شهرستان ماه‌نشان، آرشیو اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان زنجان
- عالی، ابوالفضل، ۱۳۸۷، گزارش کاوش سه‌چای تپه در مجموعه کاوش‌های نجات بخشی محدوده دریاچه سد گلابر زنجان، کتابخانه پژوهشکده باستان‌شناسی کشور
- ولی‌پور، حمید، ۱۳۸۸، گزارش کاوش تپه خالصه زنجان، کتابخانه پژوهشکده باستان‌شناسی کشور
- - Azarnoush, Massoud, 1997, The Sasanian Manor House at Hajiabad, Iran, *American Journal of Archaeology*, Vol. 101, No. 3. pp. 622-623.
- - Rawlinson, Sir. Henry, 1839, Notes on a March from Zoháb, at the Foot of Zagros, along the Mountains to Khúzistán (Susiana), and from Thence Through the Province of Luristan to Kirmánsháh, in the Year 1836. *Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 9 (1839), pp. 26-116